

A HADIFINANSZÍROZÁS GAZDASÁGI ALAPJAI AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Szerkesztette:

Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János

ZRÍNYI KIADÓ

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
I. RÉSZ	
HADIFINANSZÍROZÁS AZ ÓKORBAN ÉS A KÖZÉPKORBAN	9
<i>Forisek Péter</i> • A római hadsereg finanszírozása	11
<i>Veszprémy László</i> • Az V. kereszties hadjárat magyar szakaszának finanszírozása	23
<i>Hunyadi Zsolt</i> • A responsiótól a likviditási problémákig: a johanniták pénzügyi rendszere a középkorban	41
<i>Bárány Artilla</i> • Az angol korona háborús pénzügyei a 13–14. században	61
<i>Pósn László</i> • A német lovagrend katonai kiadásai és hadifinanszírozása a 14–15. század fordulóján	93
<i>E. Kovács Péter</i> • Hadifinanszírozás a velencei háborúban (1411–1413)	113
<i>Györkös Attila</i> • A francia haderő finanszírozása a kései középkorban (1453–1547)	131
<i>Kenyeres István</i> • A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság török elleni küzdelmének finanszírozása a 16–17. században	138
<i>Tózsá-Rigó Attila</i> • A bécsi gazdasági elit szerepe a magyarországi hadifinanszírozásban a 16. század végén és a tizenöt éves háború első felében	165
<i>Domokos György</i> • A kassai királyi hadszertár 1571. évi bevételi-kiadási jegyzőkönyve	185
<i>Ágoston Gábor</i> • Hadifinanszírozás az Oszmán Birodalomban a 16–17. században	200
<i>Bozzay Réka</i> • A Németalföldi Szabadságharc (1568–1648) finanszírozása	221
II. RÉSZ	
HADIFINANSZÍROZÁS AZ ÚJKORTÓL NAPJAINKIG	241
<i>Papp Klára</i> • A Rákóczi-szabadságharc haderejének pénzügyi háttere	243
<i>Simicskó István</i> • A cári szárazföldi hadsereg megteremtése és a tengeri flotta létrehozása Nagy Péter cár korában	263

<i>Lázár Balázs</i> ◦ A császári-királyi haderő finanszírozása a francia háborúk idején (1792–1815)	274
<i>Hermann Róbert</i> ◦ A háború táplálja a háborút – Hadseregellátás és gazdasági tevékenység a feldunai hadtestnél az 1848–1849-es téli hadjárat időszakában	295
<i>Krámli Mihály</i> ◦ Az Osztrák–Magyar Monarchia közös haderejének finanszírozása (1868–1914)	316
<i>Pallai László</i> ◦ Az Osztrák–Magyar Monarchia pénzügyi felkészülése az első világháborúra	330
<i>Barta Róbert</i> ◦ Hadiipar, hadigazdálkodás és hadifinanszírozás az Egyesült Királyságban a második világháború idején	347
<i>Germuska Pál</i> ◦ A hazai katonai és védelmi kiadások alakulása 1945 és 1989 között	360
<i>Szenes Zoltán</i> ◦ Hadifinanszírozás napjainkban (1990–2020)	390
SZEMÉLYNÉVMUTATÓ	415
FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ	424
A KÖTET SZERZŐI	432

Tózsá-Rigó Attila

A BÉCSI GAZDASÁGI ELIT
SZEREPE A MAGYARORSZÁGI
HADFINANSZÍROZÁSBAN
A 16. SZÁZAD VÉGÉN
ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ
ELSŐ FELÉBEN¹

A közép-európai Habsburgok államkonglomerátumnak 16. századi pénzügyi helyzetét vizsgálva kijelenthető, hogy a korszakban a Habsburgok fennhatósága alatt álló területek jelentős gyarapodásával az uralkodóház feladatrendszere is alapvetően átalakult és olyan kötelezettségekkel egészült ki, amelyekhez hasonlóval korábban nem kellett szembesülniük.

Ezek közül a legmeghatározóbb a Magyar Királyság területeinek megtartása, másként az oszmán előrenyomulás feltartóztatása volt. Mindezt egy olyan időszakban kellett felvállalni, amelyben a hadviselés és a hadfinanszírozás is jelentős átalakuláson ment keresztül. A hadászati szempontból döntő tényezővé váló, tűzfegyverekkel felszerelt tömeghadseregek és a hatékony védelmi rendszerek felállítása, illetve fenntartása drasztikus mértékben növelte az állami kiadásokat. Ezek kielégítésére már nem volt elégséges a késő középkori pénzügyigazgatási rendszer, illetve a korábban megszokott pénzügyi manőverek. A hatékony finanszírozáshoz elengedhetetlen volt a teljes államszervezet átalakítása.²

¹ A tanulmány a Bolyai János Kuratóriumi Ösztöndíj („Regionális üzleti és társadalmi hálózatok a kora újkori Közép-Európában. Pozsony, Nagyszombat, Bécs és Brünn üzleti elitje, 1570–1650”) támogatásával készült.

² Karl Megner kiválóan rávilágít a Habsburgok pénzügyi helyzetének néhány fonákságára. Eszerint hiába sikerült a korszak elején egy kézben egyesíteni a korábban három uralkodóházhoz tartozó területeket, Ferdinánd és utódai a birtokukba jutott országokkal együtt megörökölték a Luxemburgok, a Jagellók és a Habsburg-elődök tartozásait és/vagy kötelezettségeit is. Ez a történelmi kiindulási alap az oszmán fenyegetés nélkül már önmagában is komoly nehézségeket jelentett és nagyban hozzájárult a Habsburg-adminisztráció későbbi, permanens készpénzhiányához. Karl MEGNER: *Beamtenmetropole Wien, 1500–1938. Bausteine zu einer Sozialgeschichte der Beamten vorwiegend im neuzeitlichen Wien*. Wien, Verlag Österreich, 2010, 43–45. o.

Ferdinánd és utódai uralkodásának korszakos jelentőségű hozadéka volt a modern igazgatási és adminisztrációs rendszer kiépítése. Ennek a modernizációs törekvésnek elsődleges célja a bevételek minél nagyobb arányú növelése volt.³ Szélesebb értelemben véve tulajdonképpen megteremtették a külső fenyegetés elhárításához szükséges logisztikai bázist, annak a teljes állami szférát átfogó, nem csak a katonai logisztikai háttért magába foglaló értelmében. A jelen tanulmányban vizsgált korszak ebből a szempontból még erősen átmeneti jelleget ölt. A kora újkor egyik legfontosabb jellemzőjeként értékelhetjük az ún. modern államnak a 15–16. század fordulójától datálható első fejlődési fázisát.⁴ Bár ez a folyamat minden térségben más-más formában jelentkezett, abban szinte minden állam története párhuzamosságot mutat, hogy a kora újkorban az állami hatalmi szint egy addig példa nélküli expanziója következett be. A 16. század második negyedétől már megkezdődött a modern államrendszer alapjait jelentő szervek felállítása, valamint a kor követelményeihez igazodó hivatali struktúra kialakítása, azonban a rendszerszintű intézkedések pénzügyi téren egyelőre még nem hozták meg a kívánt eredményt.

Közismert történeti tény, hogy a birodalmi rendek már V. Károly 1519-es császárrá választása után is elsődlegesen az oszmán veszély elhárítását várták a Habsburgoktól. A korszak sajátosságaiból adódóan nemcsak az oszmánokkal több fronton vívott háborúk jelentettek a dinasztia számára szünni nem akaró pénzügyi terhet, hanem a franciákkal váltakozó hevességgel a teljes kora újkoron keresztül húzódozó konfliktussorozat, valamint a Birodalom belső krízisei is. Mindennek tekintetében mintegy magától értetődő jelenségként értékelhető, hogy az 1520-as évektől drasztikus mértékben nőtt a folyton pénzsűkében lévő Habsburg-ház hitelszükséglete. Károly és Ferdinánd pénzügyi szakemberei leginkább az augsburgi vállalkozói konszernnek felé fordultak ilyen jellegű igényeikkel.

A hadsereg felállítása, a katonák és a végvárok felszerelése, valamint a csapatok fenntartása évről évre komoly gondot okozott az Udvari Haditanácsnak és a különböző kamarai szervezeteknek.⁵ Előljáróban kijelenthető, hogy a magyarországi végvárrendszert már az 1568-as drinápolyi békétől számított, mintegy negyedszáz esztendőös viszonylagos békés időszakban is csak jelentős deficittel tudták finanszírozni, továbbá ehhez is elengedhetetlenül szükség volt a Habsburgok összes országának szerepvállalására. Viszonyításképpen megjegyezhető, hogy a Magyar Királyság összjövedelme – Kenyeres István számításai alapján – az 1580-as évek-

³ PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2010, 87. o.

⁴ Reinhard BLÄNKNER: „Absolutismus” und „frühmoderner Staat”. Probleme und Perspektiven der Forschung. In: *Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Forschungen zur Vielschichtigkeit von Übergangsprozessen*. Veröffentlichungen des Max Planck Instituts für Geschichte. 104. Göttingen, 1992, 48–50. o.

⁵ BAGI Zoltán Péter: *Előzmények. A hadseregellátás problémája a tizenöt éves háborúban*. Történelmi Szemle 62 (2020: 4) 527–528. o.

ben mintegy 700 000 rajnai forintra (a továbbiakban rFt) becsülhető.⁶ A magyarországi védelmi rendszer összköltsége viszont az 1570-es évek végére – egy 1577–1578-as összegzés szerint – elérte a 2 millió rFt-ot. A forrás alapján ennek mintegy 10%-át, 200 000 rFt-ot korábbi hitelek törlesztésére kellett fordítani.⁷

Felmerül a kérdés, hogy ilyen finanszírozási nehézségek mellett miért döntött úgy az udvar a század végén, hogy nyílt háborút vállalt az Oszmán Birodalommal. A tizenöt éves vagy másként hosszú háború kirobbanásával magától értetődően nagyságrendileg nőtték a hadfinanszírozás költségei. A kiadások érzékeltetésére röviden kitérhetünk arra, hogy csak az 1601-es háborús évben az az évi hadjárat-hoz szükséges fegyverzet, valamint egyéb hadászati anyagok költsége több mint 230 000 rFt-ra rúgott, és akkor még nem beszéltünk a felfogadott katonák zsoldjáról, a hadviseléshez nélkülözhetetlen élelemellátásról, a tüzérségi eszközökről, a végvárrendszer fenntartásáról és egyéb felmerülő költségekről.⁸ Végül szükséges hangsúlyozni, hogy a tényleges háború előzményeivel is számolva, ekkor már közel tíz éve tartottak a hadmozdulatok az ország területén, azaz a Habsburg-államszervezetet a megelőző években már folyamatosan terhelték a drasztikus mértékben megnövekedett katonai kiadások. Kenyeres kiterjedt kutatásai alapján a háború éves költségei 4,7–5 millió rFt közé becsülhetők. A Habsburg államkonglomerátumnak a háború előtti időszakból származó éves összbevételeit viszont „mindössze” 2,5 millió rFt-ra tehetjük.⁹

A háború vállalásában az is szerepet játszott, hogy így a Habsburg-adminisztráció többletforrásokhoz jutott. Többek között a birodalmi rendek által felajánlott *Türkenhilfe* növelése, valamint a rendkívüli segélyek keretében – becslések szerint – évi mintegy 1,4 millió rFt folyt be a Birodalomból a Habsburg-hadikasszába. Hasonló hivatkozással megemelt összegű, rendkívüli hadiadót szedhettek be az osztrák és cseh rendektől, valamint számíthattak a szövetséges európai hatalmak támogatására (a spanyol és itáliai segélypénzek összességében közel 1,4 millió rFt-ot tettek ki a háború első tíz évében).¹⁰

A saját országokból, illetve a külföldi szövetségesektől ily módon befolyt jelentékeny pénzügyi támogatás azonban még mindig nem volt elégséges a háború finanszírozásához. Központi jelentőséggel bírt, hogy a Habsburg-adminisztráció milyen mértékben volt képes hiteleket igénybe venni. Ebbe a komplex helyzetbe illeszkedett tehát a polgárság által felhalmozott tőkemennyiség, amely a folyton

⁶ KENYERES ISTVÁN: *A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig*. Történelmi Szemle 55 (2013: 4) 548. o.

⁷ RAUSCHER, Peter: *Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576)*. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Bd 41., Wien, 2004.

⁸ A fent említett költségekhez részletesen: BAGI: *Előzmények. A hadseregellátás i. m.* 528–531. o.

⁹ KENYERES: *A Habsburg Monarchia i. m.* 555–556. o.

¹⁰ Uo. 557–561. o.

pénzszűkében lévő állami központoknak rendelkezésére állhatott. Ez a tőketartalék már a háború előtt is jelentős szerepet játszott a magyarországi védelem finanszírozásában. A háborús időszakban a felvett hitelek növekedését mutatja, hogy a pénz előteremtésében központi szerepet játszó birodalmi fillérmester, Zacharias Geizkofler által felhajtott összegeknek kevesebb mint 60%-a származott a birodalmi segélyekből, a többi hitelekből folyt be, főként birodalmi városok polgárságától. Más megközelítésben a birodalmi bevételekből évente 300 000 rFt ment el hiteltörlesztésre.¹¹ Az 1570-es évek végéről már láttunk adatot arra, hogy milyen szerepet játszott a korábbi hitelek törlesztése a kiadások tömegén belül. A magyarországi hadi fizetőmesteri hivatal 1570-es kimutatásai szerint a kiadásoknak a 26,1%-át már ekkor, békeidőben is hitelekből finanszírozták.¹² Számszerűleg összegezve: a tizenöt éves háború idején 22 millió rFt összegben vett fel hitelt a Habsburg-adminisztráció, és a hitelállomány II. Rudolf uralkodásának végére elérte a 30 milliót.¹³ Amint azt korábban említettem, a kortársak – egyfajta történelmi küldetesként – elsődlegesen azt várták el a Habsburgoktól, hogy tartóztassák fel az oszmán előrenyomulást. Ennek a nyomasztó történelmi feladatnak úgy tett eleget a közép-európai Habsburg-államkonglomerátum, hogy közben, ha nagy nehézségek árán is, de meg tudta őrizni a pénzügyi egyensúlyt, azaz számos nyugat-európai állammal ellentétben, nem kellett államcsődöt jelentenie.

Az állam által felvett hitelek esetében többek között fontos vizsgálható szempontok a felhasználási terület, azaz a hitelfelvétel célja, valamint a megtérülési forma. A hitelfelvétel célját sajnos nem minden esetben jelölték meg egyértelműen a forrásokban. Jelen tanulmány azokra a hitelekre fókuszál, amelyeknél tudható, hogy hadifinanszírozási célra vette fel a Habsburg-adminisztráció. Egyben azt is kijelenthetjük, hogy a hadifinanszírozás a(z egyik) leggyakoribb felhasználási szféra volt. Azoknál a hitelügyleteknél is, amelyeknél nem ismerjük pontosan a hitel felhasználási területét, nagy valószínűséggel a hadifinanszírozás lehetett az egyik leggyakoribb ok a kölcsön felvételére, hiszen a Habsburg-államkonglomerátum költségvetésének ez képezte a legjelentősebb tételét.

Amennyiben az állami hitelek szerepét a „másik oldalról” vizsgáljuk, úgy kijelenthető, hogy az államnak nyújtott hitelezés általános gyakorlat volt Európa szerte és az üzleti élet szereplői által kialakított hosszú távú stratégiában kiemelt helyet foglalt el az üzleti hitelek mellett. A hitelezők számára még az sem jelentett problémát, hogy az állami központok súlyosan eladósodtak. Az udvar részéről a mobilizálható tőkemennyiség mellett fontos volt még a hitelezők nagyfokú rugalmassága.¹⁴ Ez az üzleti flexibilitás nem elsősorban abban érhető tetten, hogy

¹¹ Uo. 559. o.

¹² RAUSCHER: *Zwischen Ständen i. m.* 63. táblázat, 275. o.

¹³ KENYERES: *A Habsburg Monarchia i. m.* 563. o.

¹⁴ Gerhard SEIBOLD: *Die Manlich. Geschichte einer Augsburger Kaufmannsfamilie*. Sigmaringen, Thorbecke, 1995, 64–65. o.

a polgári származású pénzemberek nagyobb türelemmel kezelték a törlesztési elmaradásokat, hanem hogy nagyobb hajlandósággal fordultak az olyan törlesztési formák felé, amelyek a központi pénzügyigazgatás folyamatos készpénzhiányát igyekeztek áthidalni. Utóbbiak közül a „legnépszerűbbek” a vámkedvezmények és a különböző (például bányászati) koncessziók voltak. Utóbbiak között kiemelt szerepet játszottak a magyar marhakivitelben, valamint a magyarországi rézexportban rejlő törlesztési lehetőségek.

Bécs és a bécsiek szerepe a közép-európai gazdasági rendszerben a 16. század második felében

A kora újkorban a kereskedelmi rendszer egy olyan átalakulási folyamatot élt meg, amelynek keretében a korábban a jelentősebb városi központokra alapozott hálózat után egyre inkább a területi gazdasági egységeknek lett kiemelt szerepük, és ezzel párhuzamosan pedig az állami központok gazdaságpolitikai aktivitásának.¹⁵ Mindennek köszönhetően az egyes térségek városhálózataiban a korábbi kereskedelmi és pénzügyi központok (például Augsburg, Nürnberg) fokozatosan veszítettek jelentőségükből, és a folyamatnak egyértelműen a rezidenciális funkciókkal bíró városok lettek a nyertesei, másként a rezidenciavárosok lettek a kora újkori urbanizáció katalizátorai.

A 16. század első felében még nem voltak érezhetőek ezek a súlypontmódosulások az európai városhálózatban. Augsburg esetében például mind a felhasznált kereskedelmi tőkét, mind a kézműipari termelést tekintve Bécs gazdasági erejének többszöröse mutatható ki ebben az időszakban. A század utolsó harmadában és kifejezetten a századfordulótól kezdve viszont Bécsnek mint fogyasztási centrumnak a szerepe jelentős növekedést élt meg. Ennek két jelenség állt a háttérben: a lakosság növekedése, illetve a már említett funkcionális átalakulások. A pozitív demográfiai folyamatok valójában nagyban összefüggtek a rezidenciális szerepkörök bővülésével (hivatali személyzet bővülése, nemesek beköltözése).

A 16. század második felétől, a 16–17. század fordulójától a városhálózat differenciálódásával kibővültek a korábbi városi szerepkörök, vagy a már addig is meglévő funkciók átalakultak.¹⁶ A rezidenciaváros hármás ötvözete volt a polgári, az udvarhoz kapcsolódó fejedelmi-nemesi és végül az irányító szervekhez kötődő hivatali közegek. Ennek a három szférának az együttes jelenléte nagy hatással

¹⁵ Erich LANDSTEINER: Handelskonjunkturen. In: *Wien. Geschichte einer Stadt.* (Szerk. Peter CSENDES, Ferdinand OPLI.) 2. kötet. Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert). (Szerk. Karl VOCELKA, Anita TRANINGER) Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2003, 185. o.

¹⁶ Heinz SCHILLING: *Die Stadt in der frühen Neuzeit.* Enzyklopädie Deutscher Geschichte 24. München, 2004, 21. o.

volt a város hagyományos gazdasági ágaira, a kereskedelemre és a kézműiparra, továbbá a teljes társadalmi struktúrára, valamint a kulturális és a szellemi életre is.¹⁷

A Habsburg-államkonglomerátum történetét nagyban meghatározó államszervező munkában kiemelkedő jelentőséggel bírt Ferdinánd és részben Miksa átfogó adminisztratív reformsorozata. Jelentős sikerként könyvelhető el, hogy az 1560-as évekre lefektették a legjelentősebb, funkcionális elv szerint szerveződő központi kormánysszervek alapjait.¹⁸ Kissé túllépve a címben szereplő időkereten, annyi megjegyezhető, hogy a tizenöt éves háború után bekövetkező stabilizálódási folyamatnak, valamint részben az udvar visszaköltözésének köszönhetően is a 17. század első felében legalább 50%-kal nőtt Bécs lakossága. Ezzel a 16. század első kétharmadában még a délnémet gazdasági központ perifériájaként funkcionáló város a 16–17. század fordulójától fogyasztás terén egyre inkább meghaladta a délnémet központokat. Mindez pedig a 17. század második felére nagymértékben megváltoztatta a Duna-menti város gazdasági potenciálját.¹⁹

Az imént vázolt tendenciák közvetlenül is befolyásolták a bécsi gazdasági elit lehetőségeit. A város üzleti szereplői számára jelentős piacot kínáltak a Bécsbe települt hivatali szervek, illetve az uralkodóház egyes személyei körül összpontosuló udvari körök. Az ezekhez köthető társadalmi elemek növekedésével kialakult egy, az udvari körökhöz és a hivatali réteghez köthető új típusú fogyasztási elit, amely egyre nagyobb igényeket támasztott a luxuscikkek, valamint a különféle szolgáltatások iránt. A növekedéssel párhuzamosan átalakult a fogyasztási struktúra is. Mindezzel együtt a 16. század utolsó harmadában a város védelmi építkezéseinek is jelentős gazdaságélénkítő hatásuk volt.²⁰ A bécsieknek a közép-európai üzleti hálózatokban képviselt súlyát tovább erősítette, hogy Bécs rezidenciális funkcióinak kiépülése, illetve megerősödése a század utolsó évtizedeiben egybeesett azzal a gazdaságtörténeti folyamattal, amelynek köszönhetően a délnémet kereskedelmi-pénzügyi centrumok a nyugat-európai gazdasági válság eredményeként jelentős veszteségeket éltek meg az árucserre és a tőkeforgalom terén.²¹

A vizsgált bécsi üzleti köröknek rendkívül széles volt az áruspektrumuk, azaz nem kizárólag csak a távolsági kereskedelem luxuscikkeit forgalmazták. Aktív kapcsolatokat tartottak fenn a magyar marhakereskedőkkel (is). Mindemellett

¹⁷ SCHILLING: *Die Stadt i. m.* 67. o.

¹⁸ Az államigazgatási modernizáció során jelentős kompromisszumokra kényszerült az udvar a rendekkel. Így a komolyabb újításokat csak a harmincas évek végétől, a negyvenes évek elejétől sikerült megvalósítani. PÁLFFY: *A Magyar Királyság i. m.* 87–90. o.

¹⁹ ERICH LANDSTEINER: Wien im zentraleuropäischen Kontext. In: *Wien. Geschichte einer Stadt i. m.* 2: 134., 136. o.

²⁰ ANDREAS WEIGL: Die Haupt- und Residenzstadt als Konsumtionsstadt. In: *Wien. Geschichte einer Stadt i. m.* 2: 138. o.

²¹ TÓZSA-RIGÓ, ATTILA: *A délnémet üzleti hálózatok megrázkódásai a 16. század második felében és a 17. század elején.* Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 1(2016) 90–109. o.

számos más élelmiszert szintén forgalmaztak, így a gabona, a bor és a hal mellett a már egzotikumnak számító mediterrán gyümölcsöket és fűszereket is.²² Ugyancsak jelentős kereskedelmi szegmens volt a textilipari termékek behozatala. Ezeket főként a délnémet barhentszövő központokból, valamint a drágább anyagokat Észak-Itáliából importálták, illetve bevett eljárás volt az is, hogy a szintén jobb minőségű németalföldi vagy angol szöveteket német partnereken keresztül szereztek be.²³ Ezeket jelentős részben a magyar régiók felé szállították tovább. Amint azt a kamarának nyújtott áruhiteleknél látni fogjuk, az itt említett árucikkek jelentős részét a magyarországi katonaság ellátására szállították keleti irányba.

A bécsiek hitelezési tevékenységének tárgyalása előtt érdemes röviden kitérni az általuk lebonyolított kereskedelmi forgalom főbb ismérveire, hiszen a hitelek alapját képező tőketartalék döntően a kereskedelmi tevékenységből származott. Bár a vizsgált korszakban tehát több szempontból is megindult egy általános átrendeződés, mindazonáltal a bécsiek üzleti „rádiusza” még továbbra is úgy írható le a 16–17. század fordulóján, mint amely továbbra is az interregionális forgalomra koncentrált. A bécsiek interregionális üzleti hálózatában kiemelt szerepe volt a dunai útvonalnak és az ahhoz kapcsolódó régiók láncolatának.²⁴ A magyarországi kereskedelemben a század utolsó évtizedeire megnőtt a bécsiek szerepe. Az oszmán előrenyomulás, majd a Magyar Királyság dezintegrációja többek között azzal a következménnyel járt, hogy a délnémet és az itáliai kereskedő-vállalkozók számára a magyar régiókkal fenntartott üzleti hálózat központja Bécs lett.²⁵

Bár az Itáliával fenntartott kereskedelemben a bécsiek számára a század második felében egyre jelentősebbé vált az alsó- és felső-ausztriai városok konkurenciája,²⁶ az itáliai és egyéb mediterrán árukat a cseh és a magyar területekre döntő részben továbbra is a bécsiek forgalmazták.²⁷ A bécsiek közül többek között az Eiseler család tagjai bonyolítottak kiemelkedő forgalmat Velence irányába. A judenburgi vámnaplók szerint az 1570-es és 1580-as években továbbra is

²² A luxuscikkek mellett természetesen az alapvető létszükségleti cikkek iránt is folyamatosan nőtt a kereslet. Ennek megfelelően a század folyamán folyamatosan egyre nagyobb lett a magyar marha iránti igény. A marhaiport legfontosabb színterei a bécsi városfalak előtt rendezett marhavásárok voltak. A Duna által biztosított jelentős halmennyiség, valamint az egyéb élelmiszerek a heti piacokon cseréltek gazdát. A borfogyasztás folyamatosan nőtt a korszakban, sőt a Bécs környéki dűlőkön megtermelt borból jelentős mennyiséget exportáltak is. Andreas WEIGL: Die Versorgung einer wachsenden Grosstadt. In: *Wien. Geschichte einer Stadt i. m. 2.* 159–160. o.

²³ A nyugat-európai szövetek árupályáihoz TÓZSA-RIGÓ Attila: *A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében. Délnémet, osztrák, (cseh)morva és nyugat-magyarországi városok üzleti és társadalmi hálózatai.* Miskolc, 2014, 48–49. o.

²⁴ A dunai térség értelmezéséhez TÓZSA-RIGÓ: *A dunai térség i. m.* 11–13. o.

²⁵ Uo. 108–110. o.

²⁶ Erich LANDSTEINER: Strukturelle Determinanten der Stellung Wiens im interregionalen Handel. In: *Wien. Geschichte einer Stadt i. m. 2.* 191., 194. o.

²⁷ TÓZSA-RIGÓ: *A dunai térség i. m.* 177–180. o.

a fűszer uralta a velencei importot, a velencei irányú kivitelnek pedig a magyar réz volt a legfontosabb terméke.²⁸ A velenceiek mellett jelentős szerepet játszottak ebben a forgalomban az észak-itáliai kisvárosok és az egyéb adriai városok. Ily módon a bécsiek legfontosabb partnerei között találjuk a bergamóiakat és a gandinóiakat, valamint a trieszti és a fiumei kereskedőket. Megjegyezhető, hogy az sem volt ritka eset, hogy a gandinóiak vagy más itáliai szereplők közvetlen kapcsolatot tartottak fenn magyar partnerekkel.²⁹ A magyar marhaexportnak is volt egy kiemelkedő itáliai szegmense. Az oszmán előrenyomulásnak köszönhetően ez a forgalom áthelyeződött a Kanizsa – Pettau (Ptuj) – Laibach (Ljubljana) – Görz (Gorizia) vonalra. Innen Velence és Trieszt voltak a célállomások.³⁰ Az 1560-as években, Szigetvár esete után az Észak-Dunántúlra tevődött át a felvásárlási terület. Ez utóbbi regionális változás pedig kedvező volt a bécsiek számára, mert ezáltal jobb pozícióba tudtak kerülni, mint az útvonalat korábban uraló pettauiai és laibachiak.

Ami a bécsiek által bonyolított forgalmat illeti, az ismert adategyüttesekből az szűrhető le, hogy 1580-tól a 17. század első éveig a kereskedelmi forgalom jelentősen növekedett.³¹ A közép-európai térségben a századfordulón további változásokat eredményezett az elhúzódó hadihelyzet. Hangsúlyozandó, hogy az oszmánok elleni tizenöt éves vagy másként hosszú háború mellett nagyban hozzájárultak a régió destabilizálásához a 17. század első évtizedeiben zajló Habsburg-ellenes küzdelmek is. Az általános kereskedelmi forgalom a tizenöt éves háború második szakaszáig (1603–1604-ig) nem vagy legalábbis számottevő mértékben nem változott. Annál erőteljesebb volt a visszaesés a Bocskai, majd a Bethlen vezette harcok időszakában. Az erdélyi és kelet-magyarországi kereskedők a Bécset célzó nyugati útvonalak mellett ezekben az években fordultak egyre inkább a lengyelországi és a sziléziai irányok felé.³²

Nem véletlen, hogy a bécsiek által folyósított hitelek felhasználásában, illetve a hadiszállításaikban kiemelt helye volt Kanizsának, Győrnek, Komáromnak és Kassának. Kézenfekvő magyarázatként szolgál, hogy az udvarnak és a Haditanácsnak a magyarországi végvárvonal említett központi jelentőségű erősségeinél volt a legnagyobb igénye pénzre, hadiszerekre és egyéb nyersanyagokra,

²⁸ Ferdinand TREMEL: *Zur Geschichte des Wiener Italienhandels im 16. Jahrhundert*. Nachrichtenblatt des Vereines für Geschichte der Stadt Wien 4 (1941: 1) 22–25. o.

²⁹ TÓZSA-RIGÓ: *A dunai térség i. m.* 177–180. o.

³⁰ SAHIN-TÓTH Péter: A velencei magyar marhaexport válsága a XVI–XVII. század fordulóján egy francia forrás tükrében. In: *Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Fons 9 (2002: 1–3) 75–79. o.

³¹ LANDSTEINER: *Strukturelle Determinanten i. m.* 202. o.

³² GECSÉNYI Lajos: Bécsi kereskedők memoranduma a kelet-nyugati kereskedelemről (1615). In: *Miscellanea Fontium Historiae Europaea. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. (Szerk. KALMÁR János) Budapest, ELTE BTK, 1997, 80. o.

illetve utánpótlásra. Másrészt viszont a vizsgált bécsiek magyarországi kereskedelmi tevékenységében is hangsúlyos szerepe volt a fent említett térségeknek.

A bécsiek hitelezési tevékenysége és a hadfinanszírozás kapcsolata

A 16. század utolsó harmadában és a 16–17. század fordulóján hat-nyolc olyan bécsi család emelhető ki, akik jelentős kereskedelmi és hitelforgalmat bonyolítottak. Ez a kör leginkább az Eiseler–Stamp–Egerer–Kazbeck–Gastgeb–Thau családok köré szerveződő üzleti hálózattal írható le. A 16. század második felében a fent vázolt körben központi jelentőségű volt az Eiseler és a Stamp család között többszörösen megerősített, rokoni és üzleti kapcsolatokat ötvöző bimodális hálózat. A bécsi letelepedés utáni második és harmadik Eiseler-generáció elsődleges rokoni kontaktzónájába tartozott többek között a Kazbeck, a Thau és az Egerer család. A fent említett szereplők mellett még gyakran jelenik meg hitelezőként Hieronimus an (/von) der Au, aki több augsburgi bankháznak dolgozott faktorként, egyfajta összekötő szerepet töltve be ezáltal az augsburgi és a bécsi üzleti körök között.

Colman Egerer a bécsi üzleti hálózat egyik központi figurája volt. Kiterjedt kereskedelmi tevékenységet folytatott, mindemellett jelentős hitelügyleteket bonyolított az udvarral. Egerer 1565-ben 5000 rFt-ot hitelezett az uralkodónak „hadi- és egyéb más célokra”.³³ Az 1560-as évek második felében három, egyenként több ezer forint értékű áruszállítást bonyolított, a legsürgősebb hadi kiadások fedezésére („zu [...] *unvermeidlichen Kriegsausgaben*”), összesen 11 000 rFt értékben. Az évtized végén 4250 rFt készpénzt, további 750 rFt értékben pedig árut bocsátott az udvari fizetőmester részére.³⁴ Az 1570-es évek elejére jelentős mértékben nőttek Egerernek az ilyen hitelekkel eredő kintlévőségei, 1571-ben 18 438 rFt-tal tartozott neki a kamara. Ez magában foglalta a korábbi hitelekből fennmaradó tőkerészt és a kamatokat. A szöveg szerint a kölcsönök egy részét azonnal halaszthatatlan hadi kiadásokra („*auf die Kriegsbezallung, unvermeidlich in aller Eyl bedürfftig*”) fordították.³⁵ Örökösei még a tizenöt éves háború időszakában is folyamatosan követelték a Colman által folyósított hitelek elmaradt törlesztését.³⁶

³³ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA) Hofzahlamtsbücher (HZAB) Nr. 21. f. 186v.

³⁴ ÖStA FHKA Niederösterreichische Gedenkbücher (NÖ GdB) Nr. 108. f. 116r–v.

³⁵ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 115. f. 525v.

³⁶ ÖStA FHKA Reichsgedenkbücher (R GdB) Nr. 476. f. 520r–v.; ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 156. f. 248v.

Egerer egyik központi jelentőségű üzleti szférája a nyugat-magyarországi marhakereskedelem volt. Emellett az 1570-es években kimutatható jelenléte Felső-Magyarországon is. A Hans Rueber felső-magyarországi főkapitánnyal („*Veldtobrist in Obern Craiß der Cron Hungern*”)³⁷ a katonaság ellátásáról és fizetéséről szóló, 1576-os levelezésben említik, hogy a bécsi kereskedő közelebről meg nem határozható árut szállított Ruebernek.³⁸ Egerer nemcsak árut szállított Rueber hadainak, hanem még 1575-ben 4000 rFt-ot is hitelezett.³⁹ A kölcsön felhasználási célját az egyik forrás csak általánosságban említi, miszerint felső-magyarországi katonai szükségletekre vették fel a hitelt. Más forrásban némileg konkretizálják a felhasználást, tudható, hogy Rueber a katonaság zsoldját fedezte az összegből („*die er Hansen Rueber auf Bezallung des Khriegsvolckh in Zips dargeliehen*”).⁴⁰ Két évvel később Egerer Óvárnál tűnik fel. A kamarai utasítás értelmében a Ruebernek tett „szolgáltatok” fejében 1000 rFt-ig vámmentesen hajthatott át marhát Ausztria felé.⁴¹ Amint azt a későbbiekben is látni fogjuk, ez egy jellemző törlesztési forma volt a korszakban. Bécsi szolgálata itt is valószínűleg korábbi áru- és/vagy pénzhitelt takarhatott. Egerer nagyobb összegű hiteléről még 1565-ből értesülünk, amikor is két részletben 5000 rFt-ot bocsátott az udvari fizetőmester rendelkezésére.⁴² Arról sajnos nincs információnk, hogy az összeget hadicélokra használták-e fel.

A másik jelentős bécsi családdal, az Eiselerekkel közösen is hiteleztek az államnak, így például 1571-ben Andre Eiselerrel közösen 2000 rFt kölcsönt nyújtottak a kamarának. Bár az összeg felhasználásáról nincs konkrét információnk, a törlesztés módja itt is tipikusnak mondható. Még 1574-ben is tartoztak a két hitelezőnek, végül vámkedvezményt biztosítottak a hitel és a 7%-os kamatok erejéig, amelyet a bécsiek az óvári harmincadon használhattak ki a marhakivitel keretében.⁴³ Egerer még 1581-ben is hitelezett a Szepesi Kamarának egy bizonyos Daniel Schobingerrel közösen.⁴⁴ Ugyanazon év első felében bekövetkezett Egerer halála, ugyanis júliusban már örökösei léptek fel Bécs város tanácsánál a Colman által hátrahagyott kintlévőségek ügyében.⁴⁵

³⁷ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 128. f. 370v.

³⁸ ÖStA FHKA Hoffinanz Österreich (HF Ö) Protokolle (Prot.) E 323 f. 359v. A felső-magyarországi Habsburg hatalmi pozíciók éppen ebben az időszakban kerültek veszélybe, aminek következtében a kassai végvidék ellátása kiemelt jelentőséggel bírt. PÁLFFY: *A Magyar Királyság i. m.* 156–157. o.

³⁹ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 128. f. 370v–371r. Más forrásban 4000 tallér szerepel. ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 327 f. 101v.

⁴⁰ ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 327 f. 101v.

⁴¹ ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 344 f. 329r.

⁴² ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 98. f. 1r, 336r–v.

⁴³ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 125. f. 85r–v., 113v–114r.

⁴⁴ ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 366 f. 305v. Valószínűsíthető, hogy Schobinger Sankt Gallen-i vagy müncheni polgár volt.

⁴⁵ ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 369 f. 182r–v. Colman hitelforgalmához még megjegyezhető, hogy Bécs városának is hitelezett. Az ötvenes-hatvanas években szinte évi rendszerességgel bocsátott 400–2000 forint

Néhány évvel később, 1590-ben Colman egyik fia, Jakob Egerer ígéretet tett arra, hogy a győri és a komáromi katonák kifizetésére az elkövetkező négy-öt évben készpénzben 6000 rFt-ot, illetve 10 000 rFt értékű posztót fog a hadi fizetőmester rendelkezésére bocsátani.⁴⁶

Egy 1563-as irat arról tudósít minket, hogy a bécsi polgárok és az illetékes Habsburg hivatali szervek fizikai közelsége folytán a bécsiek gyakran feltűntek egy másik fontos szerepben is. Az 1563. februári bejegyzés szerint az Alsó-ausztriai Kamara arra kérte fel a bécsi üzleti élet kiemelkedő alakját, Thoman Eiselert, hogy három, Augsburgból érkező váltó fejében bocsásson rendelkezésre 15 000 rFt-ot a birodalmi építőmester, Andre Hirsch hivatalának. A célt konkrétan megjelölték: Bécs erődítésére szánják az összeget. Ebben az esetben a bécsi üzletember a hitelfolyósítás során vállalt közvetítő szerepet. Az említett három váltót az augsburgi üzleti elit meghatározó alakjai, Wolfgang Paller és a Weis-ház képviselői állították ki.⁴⁷

Az előbbi eset abból a szempontból kuriózumnak tekinthető, hogy Pallernak volt Bécsben faktora, időnként több bécsi polgár is eljárta a Paller-ház ügyeiben. Közülük a legjelentősebb Hieronimus an (/von) der Au volt. Utóbbi ugyancsak 1563-ban egy 13 700 rFt értékű hitelfolyósításban működött közre. Az összeget Wolfgang Paller bocsátotta a Habsburgok rendelkezésére.⁴⁸ A szövegből arra lehet következtetni, hogy ez a hitel nem volt azonos a fenti 15 000 rFt-os kölcsönnel. A bécsi Hieronimus an der Au kiemelt szerepet játszott a térség üzleti hálózatában, több augsburgi konszernnek is dolgozott. Munkájából adódóan kiterjedt kapcsolatrendszerrel bírt kamarai körökben, ezentúl pedig még saját üzleteit is menedzselte, továbbá a délnémet bankházak magyarországi ügyeiben is gyakran közvetített.⁴⁹ Utóbbiak közé tartozott, hogy ő is hitelezett a kamarának. Még 1563-ból van adatunk arra, hogy áruhitel keretében 441 rFt értékben szövetet szállított a magyarországi hadi fizetőmesternek.⁵⁰

közötti összeget a város rendelkezésére. A legnagyobb hitelt 1561-ben folyósította: 10 000 forintot kölcsönzött Bécsnek. Wiener Stadt- und Landesarchiv Oberkammeramtsrechnungen B1/1, 94. k. A. f. 80v.

⁴⁶ ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 437 f. 46r–v.

⁴⁷ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 92. f. 31r. A Paller–Weis cég tevékenységéhez: Tózsza-Rigó Attila: *A nagy túlélők. A Paller–Weis társaság (1569–1582) hitelvevénye és a beszercebányai rézüzlet kapcsolata.* Hitel – Bank – Piac. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv (2017–2018) 67–99. o.

⁴⁸ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 92. f. 133v. Megemlíthető, hogy a Paller–Weis cégnek a hatvanas évek végére már 279 000 rFt-tal tartozott a Habsburg-adminisztráció. Tózsza-Rigó: *A nagy túlélők i. m.* 82. o. Ezek a nagy összegű tartozások vezettek el oda, hogy az augsburgiak „beszálltak” a magyar rézüzletbe, azaz a törlesztést a kamara a beszercebányai rézkitermelésre terhelte rá, ami végül is hosszú távon jelentős hasznot hajtott az augsburgi konszernnek.

⁴⁹ Tózsza-Rigó: *A dunai térség i. m.* 61. o.

⁵⁰ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 92. f. 208v–209r. ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 94. f. 17r–v.

Két évvel később Hieronimus an der Au már jelentősebb összeget, 5000 rFt-ot hitelezett a magyarországi hadi fizetőmesternek, Cristoph Gannowitzernek mindenféle hadicélokra („*obliegunden kriegs notturfften*”).⁵¹ Bő egy évvel később újabb hiteket folyósított, 1566. november 1-jén 2000 rFt-ot készpénzben bocsátott Gannowitzer rendelkezésére. A megfogalmazás szerint a hitelt aktuális hadicélokra vették fel.⁵² Ugyanabban az évben még 1217 rFt-ot hitelezett a bécsi üzletember. A hitel a tisztviselők díjazásának egy jellemző mozzanatára világít rá. A forrás szerint azért kényszerült a kamara az újabb hitelfelvételre, mert nem tudták kifizetni a járandóságot a győri és a komáromi építkezések korábbi főfelügyelőjének. A szuperintendáns, Francisco Benigno a megelőző években hunyt el és 1565-ig nem kevesebb, mint 4723 rFt-tal tartozott neki a kamara.⁵³ A szövegből arra következtethetünk, hogy itt nemcsak a zsold elmaradásáról lehetett szó, hanem Benigno – más tisztviselőkhöz hasonlóan – saját vagyonából hitelezett az építkezésekhez. A bejegyzések szerint a Habsburgok hűséges birodalmi fillérmestere, Georg Ilsung működött közre Hieronimus an der Au hiteleinek törlesztésében.

Egy évvel később, 1567. november végén született egy összegzés arról, hogy az akkori kimutatások szerint mennyivel tartoztak Hieronimus an der Aunak. Ekkor a döntő részben hadicélokra felvett hitelek hátraléka 10 601 rFt volt. Mindez azonban nem akadályozta a kamarát és a bécsi hitelezőt abban, hogy december 1-jével nyélbe üssenek egy újabb hitelügyletet. Hieronimus an der Au ekkor további 3000 rFt-ot kölcsönzött készpénzben hadicélokra az akkori hadi fizetőmester, Andre Schnätter hivatalának, azzal a feltétellel, hogy a fennálló 10 600 rFt-os tartozás felét legkésőbb 1568 februárjáig visszafizetik neki. Egy későbbi bejegyzés szerint 1569-ben még mindig 7772 rFt-tal tartoztak a bécsi üzletembernek.⁵⁴ A forrásokból pedig arra következtethetünk, hogy az 1570-es évek elején továbbra is ez volt a helyzet.

Viszonyításképpen megjegyezhető, hogy az Alsó-ausztriai Kamara csak 1574-ben 26 697 rFt-ot utalt ki a győri építkezések költségeire. Az erődítés kiadásai azonban nagyságrendileg nagyobbak voltak, a kamarai forrás 200 000 rFt-ot említ, sajnos azt nem jelölik meg, hogy ezek a költségek mennyi idő alatt halmozódtak fel.⁵⁵

⁵¹ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 98. f. 95r–v.

⁵² ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 100. f. 21r, 31r.

⁵³ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 100. f. 51r.

⁵⁴ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 103. f. 295r–296r.

⁵⁵ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 125. f. 216v–217r. Ebből az évből számos nagyobb várból van információk különböző építkezésekről. Egy másik forrás szerint ugyanebben az évben Tatára is küldtek pénzt az erődítési költségek fedezésére. ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 125. f. 358v–359r. Az egri építőmester pedig kőműveseket és kőfaragókat kért a várban folyó építkezésekhez, illetve ezek fedezésére 240 rFt-ért folyamodott a hadi fizetőmesterhez. ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 125. f. 170v. Megemlíthető még, hogy nem csak a nagy erődítési munkákról értesülünk. Kanizsa építőmestere és élelmezésmestere például

Visszatérve Hieronimus an der Au hitelügyleteire, még 1564-ben a bécsi üzleti elit kiemelkedő alakjával, Thoman Eiselerrel és még egy társukkal közösen 8000 rFt hitelt folyósítottak Bécs erődítési munkálataira a birodalmi építőmester hivatalának. Az ügy érdekessége, hogy a harmadik hitelező Hans Freydenreich volt, aki ekkor történetesen a birodalmi építőmester tisztségét látta el.⁵⁶ Még ugyanebből az évből értesülünk arról, hogy egy másik hitelfolyósítás keretében további 5000 rFt-ot bocsátottak a kamara rendelkezésére.⁵⁷ A korban jellemző törlesztési gyakorlatnak megfelelően évekig elhúzódott mindkét hitel visszafizetése, még az évtized végén, 1569-ben is találunk adatot arra, hogy a kamara továbbra is tartozott a hitelezőknek.⁵⁸

A fenti ügyekben minden bizonnyal ifj. Thoman Eiselerről volt szó. Az Eiseler család a 16. század elején települt át Pestről Bécsbe. A század első felében id. Thoman Eiseler volt a család legtekintélyesebb tagja. Az ő 1549-es halála után unokaöccsei, Andre és II. Sebastian Eiseler vitték a fő szerepet a család üzleti ügyeiben.⁵⁹ A kamarai dokumentumok szerint 1565-ben 6000 rFt-ot hiteleztek David Hag udvari fizetőmesternek készpénzben hadi- és minden egyéb célokra. Ezenfelül még 2969 magyar forintot, valamint kölcsön formájában kisebb értékben különféle árukat bocsátottak rendelkezésre kölcsön formájában.⁶⁰ Három évvel később Sebastian és Andre további 5000 rFt-ot hitelezett az Alsó-ausztriai Kamarának, a felhasználási terület azonban ebben az esetben sem ismert.⁶¹ Egy másik Eiseler fivér, Hans hitelezéseikor viszont egész konkrétan meghatározták a hitelfelvétel célját, így 1566 áprilisában 20 000 rFt-ot utaltak ki a győri és a kékői erődítési munkálatokra. Ebből 7000 rFt-ot a Hans Eiseler és egy bizonyos Balázs János által közösen folyósított hitel tett ki.⁶² Eiseler 1574-ben – immár önállóan – 997 rFt-ot hitelezett egy 50 lovas lövész felett parancsnokló hadnagy, bizonyos Hathalbin Miklós kifizetésére, valamint az összegből fedezték még két további katona, Horváth Mihály és Kerecsei János járandóságát.⁶³ Végül 1579-ből értesülünk Eiseler egy kisebb hiteléről. A kissé nehezen értelmezhető szöveg szerint Eiseler a hadi fizetőmesteri hivatal tartozását átvállalva, kifizette egy korábban elhunyt komáromi tiszt özvegyének a férj járandóságát 450 rFt értékben: Eiseler emellett áruhitel keretében további 550 rFt értékben szállított

szintén 1574-ben kérte az Udvari Haditanácsot, hogy fizessék ki a várban található óra – heti 15 krajcárra rúgó – javítási költségeit. ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 125. f. 288v–289r., f. 32r.

⁵⁶ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 93. f. 18r–v.

⁵⁷ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 93. f. 162r–163r.

⁵⁸ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 98. f. 43r–44v.

⁵⁹ Tóza-Rigó Attila: *A bécsi üzleti elit a 16. század utolsó harmadában. A bécsi polgárok társadalmi és üzleti hálózatai.* Hálózat & hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeli Évkönyv (2020) 177. o.

⁶⁰ ÖStA FHKA HZAB Nr. 20. f. 59r.

⁶¹ ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 280 f. 225r.

⁶² ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 268 f. 106v.

⁶³ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 125. f. 532v–533r.

árukat – nagy valószínűséggel – Komáromba. A már bevett gyakorlat szerint az 1000 rFt kiegyenlítését az óvári harmincadra utalták, ahol Eiseler marhakivittel keretében érvényesíthette követelését.⁶⁴

Az Eiselerek rendkívül tudatos hálózati stratégiát követtek. Az üzleti hálózatok megalapozásában és/vagy megerősítésében magától értetődően a rokoni kapcsolatoknak volt kiemelt szerepe. Id. Thoman Eiseler is elsődleges jelentőséget tulajdonított ennek gyermekei kiházásítása során. Bár fia nem született (ezért is vitték tovább a következő generáció idején unokaöccsei a családi üzletet), de két lánya esetében maximálisan a fent említett építkezést tartotta szem előtt. Magdalena lányát a tekintélyes Thau család fejéhez, Hans Thauhoz adta feleségül, aki hosszú éveken át tanácsstag és egyben sikeres üzletember volt.⁶⁵ Pályája csúcán, 1570–1589 között Thaut öt alkalommal választották meg polgármesterré.⁶⁶

A házassággal megerősített családközi hálózatokra és az üzleti együttműködésre szolgál jó példaként, hogy az időközben elhunyt id. Thoman Eiseler veje, Thau és Eiseler unokaöccse, ifj. Thoman Eiseler nem sokkal a frigy után már közösen léptek fel az udvarnál korábbi hitelek visszafizetése érdekében.⁶⁷ A későbbiekben az Eiseler fivérek hatékonyan ki tudták használni Thau kiterjedt, Bécsen kívüli kapcsolatrendszerét, és így a rokoni kapcsolaton keresztül Thau augsburgi partnereivel alakítottak ki együttműködést. Az 1560-as években már ezekkel az augsburgi üzleti szereplőkkel közösen hiteleztek a kamarának előbb 3000, majd 6000 rFt értékben, nagy valószínűséggel hadicélokra.⁶⁸ Maga Thau esetében is találunk információt olyan hitelre, amelyet a kamara hadifinanszírozásra használt fel. 1555-ben 10 000 rFt-ot hitelezett különböző célokra, többek között az udvari személyzet ruházatára, de a hitel egy részét a győri építkezéseken dolgozó mesterek kifizetésére használták fel.⁶⁹ Tíz évvel később Thau 14 000 rFt-os hitelt folyósított a kamarának. Ebből 10 000 rFt-ot készpénzben, további 4000 rFt értékben pedig posztót szállított hadi- és egyéb más célokra. A kamara általános pénzhiányára újabb jellemző adat, hogy a Thauval szemben fennálló tartozások törlesztésébe kénytelenek voltak augsburgi bankházakat bevonni.⁷⁰

⁶⁴ ÖStA FHKA Ungarische Gedenkbücher Nr. 397 f. 232r–v.

⁶⁵ Rudolf BUCHINGER: *Die Wiener Kaufmannschaft in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts am Beispiel ausgewählter Familien*. Wiener Geschichtsblätter 65 (2010: 2) 67. o.

⁶⁶ Felix CZEIKE: *Wien und seine Bürgermeister. Sieben Jahrhunderte Wiener Stadtgeschichte*. Wien–München, Jugend & Volk, 1974, 161. o.

⁶⁷ ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 216 f. 50r, 68r, 77r. Ezúton szeretném hálás köszönetemet kifejezni Rudolf Buchinger barátomnak, aki önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta levéltári gyűjtését.

⁶⁸ ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 268 f. 139v, 165r. Az államháztartás permanens készpénzhiányáról tudósít, hogy a jelen levő üzleti szereplőkkel már a törlesztésről szóló tárgyalások alatt megkezdtek az egyeztetést az újabb állami hitelekéről. ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 269 f. 105v.

⁶⁹ ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 214 f. 80r.

⁷⁰ ÖStA FHKA Niederösterreichische Kammer Protokollbände Nr. 79. f. 172r.

Az Eiseler fivérek a felső-magyarországi térségben is aktívak voltak: 1568-ban közelebről meg nem határozható árut szállítottak Hans Rueber felső-magyarországi főkapitánynak Kassára. A kamarai iratokból tudjuk, hogy abban az évben a generálisnak vitt árun felül posztóval kereskedtek („*Tüechern, so sy von Krakau geen Casschau führen*”).⁷¹ A Krakkóból Felső-Magyarországra irányuló kereskedelmi tevékenységüknek ez volt a fő profilja, így joggal feltételezhető, hogy Ruebernek is szöveteket szállítottak. Ugyanebben az évben egy jelentős hitelügyletet is bonyolítottak az Eiselerek, más hitelezőkkel társulva. Eszerint 16 000 rFt-ot folyósítottak a hadi fizetőmesternek. A kölcsönt a horvát végek katonáinak („*crabatischen granitzer*”) kifizetésére vették igénybe.⁷² Nem egyértelmű, hogy a hitelügyletben kik voltak a partnerek, a szövegekből arra következtethetünk, hogy az augsburgi Paller–Weis volt az egyik közreműködő.

Hans, Andre és Sebastian Eiseler fivére volt a már említett ifj. Thoman Eiseler, aki a hitelezési tevékenység mellett más szerepben is feltűnt a magyarországi és ausztriai hadfinanszírozásban. Eiseler a bécsi építkezések főfelügyelője volt („*Superintendent uber die gebew alhier zu Wien*”). Egy 1564. januári keltezésű folyamodványban számos más személlyel – többek között itáliai építészekkel, térképészekkel – együtt kérte, hogy a kamara fizesse ki a szolgálataiért járó pénzt. A szövegből arra lehet következtetni, hogy a megelőző időszakban a bécsi és a győri erődítési munkálatokon dolgoztak ezek a szakemberek. Eiseler többek között azzal a Pietro Ferraboscóval együtt kéri járandóságát, aki közismerten számos magyarországi várban dolgozott, de köztük van a gyakran Ferrabosco mellett segédkező Jacopo Strada, illetve a térképész-festő Antonio Florian.⁷³

Egy 1566. november végi kamarai irat rávilágít arra, hogy a bécsi építkezéseken és erődítési munkálatokon túl foglalkozott magyarországi ügyekkel is. Eszerint egy ideig Győrben tartózkodott, hogy felgyorsítsa vagy beindítsa („*in den Schwung zu bringen*”) a győri erődítési munkálatokat, mivel a tervek szerint azon a télen jelentős építkezéseknek kellett megvalósulniuk. Ennek érdekében utasították Eiselert, hogy napról napra ellenőrizze a munkálatok előrehaladtát. Jól rámutat a kamara pénzügyi viszonyaira az a tény, hogy minderről azért értesülünk a hivatali kommunikációból, mert a kamara nem biztosította Eiselernek az erre az időre őt megillető fizetséget, de még utazása költségeit sem. Utasították azonban a győri építőmestert, Cristoph Schnabl, hogy ő fizesse ki

⁷¹ ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 280 f. 326r.

⁷² ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 280 f. 336r. Domokos György barátomnak tartozom hálás köszönettel, amiért segítségemre volt a katonai kifejezések értelmezésében.

⁷³ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 93. f. 35r., f. 145v–146r. Érdekességképpen megjegyezhető, hogy Ferrabosco a következő évben is kérte, hogy fizessék ki azt az 50 rFt-ot, amivel a kamara mintegy tíz éve tartozott neki. ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 94. f. 229r–v.

a szuperintendáns járandóságát és fedezze költségeit. További adalékinformáció, hogy a szöveg szerint Ferrabosco is Eiselerrel tartott.⁷⁴

Amint azt korábban említettem, a bécsi üzleti elit tagjai nemcsak üzleti hálózatot, hanem – ezzel szoros összefüggésben – rokoni hálózatot is alkottak. II. Sebastian Eiseler is nagy hangsúlyt fektetett a rokoni kontaktzónák hatékony kiépítésére. Második lányát a bécsi üzleti körökben ugyancsak jelentős szerepet betöltő Georg Kazbeckhez adta feleségül.⁷⁵ Utóbbi is gyakran hitelezett a kamarának, így például 1580-ban 2000 rFt-ot készpénzben, további 300 rFt-ot pedig áruban bocsátott a hadi fizetőmester rendelkezésére.⁷⁶ Az 1580-as évek végén 10 000 rFt-ot hitelezett a magyarországi végvidék költségeire („*zue dem hungenrischen Graniz- und Khriegswesen*”), 1588-ban pedig több hitelezővel – többek között egy bizonyos Hans Poschsal, valamint az itáliai Peter Negróval és annak fivérellel – közösen próbálták elérni, hogy a kamara törlessze a velük szemben fennálló tartozását.⁷⁷

Kazbeck kisebb értékű hitellel is megjelenik a forrásokban: emberei még 1582-ben 300 rFt értékben szállítottak lisztet és bort a győri, valamint a komáromi őrségnek.⁷⁸ Kazbeck máskor is szállított árut a térségben: egy 1576-os forrásból értesülünk, hogy egyik hajósát, aki épp Komárom felé tartott árukkal, valamiért elfogták és bezárták.⁷⁹ Kazbeck hadianyaggal is kereskedett: 1583-ban 1000 ágyúgolyót szállított egy társával közösen Kanizsára.⁸⁰ A vizsgált bécsi üzletember más módon is hozzájárult Kanizsa védelméhez. Még 1578-ban 4000 rFt-ot hitelezett az Alsó-ausztriai Kamarának a kanizsai építkezések finanszírozására. A kamarai forrásban megemlítik, hogy az erődtések teljes költsége 50 000 rFt-ot emésztett fel, és azt is hangsúlyozzák, hogy – amint az közismert – Kanizsa központi jelentőséggel bírt a tágabb mögöttes térség védelmében.⁸¹

Sigmund Kazbeck (nagy valószínűséggel Georg fivére) özvegye 1596-ban kérte a kamarától, hogy fizessék számára vissza azt a 8400 rFt-ot, amelyet még 1595-ben folyósított az időközben elhalt férje hadi kiadások fedezésére. Az ügyben a magyarországi bányászati investícióiról ismert Lazarus Henckel von Donnersmark is közbenjárt.⁸² A rokoni és az üzleti hálózatok közötti érintkezési pontok szemléltetésére érdemes röviden kitérni arra, hogy mi volt

⁷⁴ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 100. f. 246r–v.

⁷⁵ TÓZSA-RIGÓ: *A bécsi üzleti i. m.* 181. o.

⁷⁶ ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 356 f. 494r.

⁷⁷ Negro és fivérei 40 000, míg Posch 16 000 rFt-ot hitelezett hadicélokra. ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 421 f. 184r, R 426. f. 215r. A forrásokból arra lehet következtetni, hogy a fenti kölcsönöket áruhitel formájában bocsátották a kamara rendelkezésére.

⁷⁸ ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 371 f. 425r.

⁷⁹ ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 323 f. 18v.

⁸⁰ ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 381 f. 80v.

⁸¹ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 136. f. 29r.

⁸² ÖStA FHKA R GdB Nr. 480. f. 473v–474r.

a kapcsolódási pont Henckel és a Kazbeckek között. A bécsi üzleti elit komplex hálózatait vizsgálva kiderül, hogy az Eiselerek kapcsolták össze a két említett családot. II. Sebastian Eiseler ugyanis Sophia nevű lányát először egy Sonner nevű nürnbergi kereskedőhöz adta feleségül. Sonner halála után Sophia 1589-ben Sebastian Henckelhez ment feleségül, aki pedig az említett Lazarus Henckelnek volt az unokatestvére.⁸³

A továbbiakban áttérek a Stamp család hitelezési tevékenységére. A Stampoknak a délnémet térségtől a magyar kereskedelmi pozíciókig terjedő kelet–nyugati irányú összekötő pozíciója jól kirajzolódik a forrásokban. Kereskedelmi tevékenységükben – hasonlóan az itt tárgyalt többi családhoz – jelentős szerepet játszottak a magyar területekkel fenntartott kapcsolatok. Egy 1563-as forrás szerint Hans Viktor Stamp 4000 rFt-ot hitelezett az udvarnak. A hitel felhasználására csak röviden térnek ki, a szövegből arra lehet következtetni, hogy legalábbis részben katonák zsoldjára vették fel a kölcsönt. A törlesztés részletei ismertek: három évre, 6%-os kamatra nyújtotta a hitelt a bécsi üzletember, és a korban bevett gyakorlat szerint a gmundeni sóhivatal bevételeire terheltek rá a tartozást, azaz a só vámjából kellett törleszteni a hitelt.⁸⁴ Két évvel később az udvari fizetőmester nyilvántartása szerint még mindig 1500 rFt-tal tartoztak Stampnak. A szövegből azonban nem derül ki, hogy ez a fenti hitelből fennmaradt restancia volt-e, vagy egy másik hitelből származott a tartozás.⁸⁵

A család másik tagja, Thoman Stamp 1574-ben 1400 rFt-ot hitelezett Hans Rueber felső-magyarországi főkapitánynak. A kölcsönt a kamara – jellemző módon – vámkedvezmény keretében törlesztette, amelyet Stamp az óvári harmincadon érvényesíthetett.⁸⁶ A bécsi rendszeresen hitelezett a kamarának, bár nem tudjuk, hogy a kölcsönöket minden esetben hadfinanszírozásra használták-e fel. Annyi bizonyos, hogy az 1580-as évek végén is fennállt egy 6000 rFt-os tartozás, amelyet újfent az óvári harmincad bevonásával szándékoztak törleszteni a fent említett módon.⁸⁷ Thoman Stamp a magyarországi védelmi vonal egy másik, távoli vidékén is tevékenykedett, nevezetesen 1578-ban a horvát hadi fizetőmesteri hivatalnak („*Crabatischen Kbhriegszallambts*”) szállított 3400 vég különféle szövetet.

⁸³ TÓZSA-RIGÓ: *A bécsi üzleti i. m.* 181. o.

⁸⁴ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 88. f. 390r–392r. ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 92. f. 246r–247r.

⁸⁵ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 99. f. 147r.

⁸⁶ ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 128. 372r–v.

⁸⁷ ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 419 f. 44v.

A Stampok nem csak a magyarországi végvidék „szélső” térségeiben voltak aktívak. Egy 1582-es forrás szerint Győrbe és Komáromba szállítottak bort. Az áru megérkezésekor azonban kiderült, hogy romlott volt a katonáknak szánt bor.⁸⁸ Két évvel később a Stamp fivérek 3600 rFt értékben gabonát szállítottak a komáromi katonaság részére.⁸⁹

A bécsieknek az augsburgi bankházak és a Habsburg hadifinanszírozás közötti közvetítő funkciójáról már esett szó. A Stampok is feltűnnek ilyen szerepkörben. Georg Ilsung birodalmi fillérmester még 1578-ban augsburgi és nürnbergi hitelezőknél kialakított egy 30 000 rFt-os hitelt. Az összeget egy váltó fejében Hans Baptist és Simon Stamp fizették ki a kamarának, illetve kiegészítették további 8000 rFt saját hitellel. A forrás részletesen kitér arra, hogy ezt a jelentős összeget egy közelebről nem ismert, a horvát végeken kivitelezett katonai bevetés („*Crabatischen Kriegsexpedition*”) költségeire fordították. Az így biztosított pénz a lehető legjobb ütemben érkezett, mivel a szövegek szerint az ellátás annyira rossz volt, hogy a részt vevő katonák már egyenesen éheztek.⁹⁰ Egy másik forrás szerint még 1585-ben sem fizették vissza a hitelek egy részét a Stampok és a nürnbergi Jobst Croy felé.⁹¹

Zárasképpen érdemes megjegyezni, hogy nemcsak polgárok nyújtottak kölcsönt az államnak, hanem gyakran előfordult, hogy városok is hiteleztek. Erre találunk példát az Alsó-ausztriai Kamara forrásaiban. Ezek szerint Bécs városa 1561-ben 12 000 rFt-ot bocsátott a birodalmi építőmester, Andre Hirsch rendelkezésére. Az összeget nem kifejezetten hadi kiadások fedezésére használták fel, csak annyit tudunk, hogy építkezési célokból (*Pawhilff*) vették igénybe a hitelt. Jellemző információként említhető, hogy évi 8%-os kamattal bocsátották a fenti összeget az építőmester rendelkezésére.⁹² A város kisebb szolgáltatásokkal is közreműködött a magyarországi hadifinanszírozásban. Így például a korábban említett Hans Thau polgármester 1570-ben kocsikat bérelt azért, hogy azokkal eljuttassák Kanizsára az ottani katonák járandóságát.⁹³

Összegzés

Összefoglalva kijelenthető, hogy bár a bécsiek által folyósított hitelek, illetve szállítások értéke elenyészőnek tűnhet a Monarchia fő pénzügyi forrásaihoz képest, mégis jelentős adalékkal szolgálnak ahhoz, hogy milyen további források álltak

⁸⁸ ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 375 f. 291r.

⁸⁹ ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 395 f. 711r.

⁹⁰ Steirisches Landesarchiv (StLA), Innerösterreichische (IÖ) Hofkammer (HK) Nr. 31.

⁹¹ ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 399 f. 229r.

⁹² ÖStA FHKA NÖ GdB Nr. 88. f. 164r–v.

⁹³ ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 293 f. 134v.

rendelkezésre a kisebb kiadásokra vagy akár ad hoc jelleggel felmerült hadiköltségek fedezésére. Mindazonáltal a bécsiek által rendelkezésre bocsátott, több ezer forint értékű vagy esetenként 10 000 rFt fölötti hitelek nominális értelemben jelentősnek mondhatók.

Végül ki kell térnünk arra, hogy a bécsiek pénzügyi közreműködésének azért is volt kiemelt szerepe, mert úgymond „kéznél voltak”, azaz a kamara fizikai értelemben gyorsabban tudott velük kapcsolatot teremteni, mint a délnémet vagy más bankházak vezetőivel. Ez a helyben lévő készpénztartalék pedig nagy jelentőséggel bírt az állandóan pénzsűkében lévő Habsburg pénzügyigazgatás számára. Amint azt korábban láthattuk, a bécsiek az esetek nagy többségében képesek voltak folyamatosan, több ezer forint értékű kölcsönöket készpénzben vagy áruban rendelkezésre bocsátani. Meggyőződhattünk arról is, hogy időről időre fontos volt a hitelfolyósítások során a délnémet szereplők és a kamara közötti közvetítő szerepük is. Végül joggal feltételezhető, hogy a századforduló háborús éveiben megnőtt a szerepük hitelezőként is. Ennek a folyamatnak a részletes feltárása a jövőben további kutatásokat igényel.